VLIV RODINNÉHO PROSTŘEDÍ NA UTVÁŘENÍ PROSOCIÁLNÍ ORIENTACE DÍTĚTE STARŠÍHO ŠKOLNÍHO VĚKU[1]

Pavla Kaňkovská

Abstrakt
Výzkumné studie realizované v oblasti prosociálního chování naznačují, že za významný determinující faktor při utváření, rozvíjení a ovlivňování prosociální orientace dítěte lze považovat především rodinné prostředí. V práci jsem se zaměřila na interakční charakteristiky rodinného prostředí a výchovné přístupy rodičů, které ovlivňují prosociální orientaci dítěte. Výzkumný projekt má těžiště v kvantitativním přístupu. V jeho rámci byla realizována i doplňující kvalitativní sonda do rodin, kde dítě vykazuje vyšší míru prosociálního chování. Za nejúčinnější formy pozitivního výchovného působení v regulaci prosociálního chování lze na základě výsledků realizované výzkumné studie považovat emocionálně pozitivní, starostlivé a pomáhající chování rodičů, kteří zdůvodňují svá disciplinární opatření a stanovují jasná výchovná pravidla a požadavky.

Klíčová slova: prosociální orientace, rodinné prostředí, výchovné přístupy rodičů, psychosociální atmosféra v rodině

THE INFLUENCE OF THE FAMILY SOCIAL ENVIRONMENT ON THE FORMING OF THE PROSOCIAL ORIENTATION IN CHILD AT OLDER PUPILAGE

Abstract
Research studies realized in domain of the prosocial behavior indicate that it´s possible to consider the family social environment above all as a significant determining factor in forming, developing and influencing of a child´s prosocial orientation. In this work, I targeted the interactional characterizations of the family social environment and parental rearing practices, which influence the child´s prosocial orientation. This research project is based on a quantitative approach. There were also realized additional qualitative sounds in families, in which a child shows a higher measure of prosocial behavior. It´s possible to consider the nurturance, careful and helpful parents´ behavior, who give reasons for their disciplinary arrangements and establish clear rearing rules and demands as the most effective ways of positive rearing treatment in the regulation of prosocial behavior.

Keywords: *prosocial orientation, family social environment, parental rearing practices, psychosocial atmosphere in family*

1 Článek vychází z diplomové práce: Kaňkovská, P. (2007). *Vliv rodinného prostředí na utváření prosociální orientace dítěte staršího školního věku*. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, katedra psychologie. Vedoucí doc. PhDr. Irena Sobotková, CSc.

Úvod

Pojmy prosociální chování, pozitivní sociální orientace, empatie, altruismus jsou v posledních letech frekventovanější nejen v odborných publikacích, ale častěji se s nimi můžeme setkávat i v běžné pedagogické praxi. Pozitivní sociální chování je předmětem výzkumu psychologů, pedagogů, sociologů a právníků již přibližně třicet let. Rozsah i hloubka výzkumných aktivit, stejně tak jako praktická aplikace poznatků, umožňuje v současné době hovořit o této orientaci v psychologii jako o hnutí.

Již v minulosti si mnozí filosofové kladli otázku, zda je prosociální chování naučené, nebo je samotnou podstatou lidské přirozenosti. Na základě studia dostupné odborné literatury se přikláním k názoru M. Ridleyho (2000), který se domnívá, že naše ctnosti (tedy i fenomén prosociálního chování) nejsou něčím, k čemu bychom se museli nutit navzdory lidské přirozenosti, neboť jsou její nedílnou součástí. Prosociální chování tedy skýtá možnost zaměřit se na rozvoj pozitivního potenciálu každého lidského jedince namísto potlačování jeho společensky nežádoucích projevů chování, egoistických tendencí apod.

Termín prosociální chování použili poprvé v roce 1967 (nezávisle na sobě) Rosenhan, D. a Shote, G. H.; Bryan, J.H. a Test, M. (In Frey, Greif, 1987). Přestože vymezení prosociálního chování variuje v závislosti na příslušnosti k určitému teoretickému směru v psychologii, existují společné momenty, na základě kterých lze prosociální chování chápat, jak uvádí L. Požár (1990) jako vědomě a záměrně realizovanou činnost jedince s cílem prospět druhé osobě (skupině, společnosti), která je spojená s určitými investicemi ze strany nositele tohoto chování, při neočekávání materiální nebo sociální odměny.

Prosociální chování jedince je složitým fenoménem, který je výsledkem interakčního působení osobnostních dispozic a sociálních (tedy i výchovných chovných) vlivů, ale také konkrétních motivačních, kognitivních a situačních faktorů, které ovlivňují vznik a vývoj prosociálního chování v určité situaci. *D. Brown* a *D. Solomon* (1983) rozlišují *tři druhy faktorů (činitelů),* které podmiňují vznik a vývoj prosociálního chování, a to *faktory kognitivní, motivační a situační.* Jedinec musí mít určitou kognitivní kapacitu, která mu umožní vnímat potřebu nějakého činu a také poznat, jaký by ten čin měl být. Rovněž musí být přítomna motivace k uskutečnění tohoto činu, a to za relevantních situačních podmínek.

Mezi osobnostní determinanty, které mají vliv na vývoj prosociálního chování, patří osobnostní zralost, dobrá adjustace, emocionální stabilita, vyvážené pocity osobní a sociální jistoty, sociální zodpovědnost, sebedůvěra, nezávislost, pocit osobní hodnoty a pocit přiměřené přitažlivosti a také pocit, že mě ostatní mají v úctě a věří v mé schopnosti.

Výzkumné studie realizované v oblasti prosociálního chování naznačují, že za významný determinující faktor při utváření, rozvíjení a ovlivňování prosociální orientace dítěte lze považovat především rodinné prostředí. V primární rodině dítě získává nejen první dovednosti, vědomosti, zkušenosti, ale osvojuje si zde i společenské normy a pravidla, získává vzory pro své budoucí chování. Prosociální chování dítěte je pak především ovlivňováno strukturou rodiny, vztahy uvnitř rodiny, jejím psychosociálním klimatem, hodnotami, jež jsou pro danou rodinu podstatné a výchovnými postupy, které rodiče volí a užívají.

Výzkumné studie zabývající se vlivem rodinného prostředí na prosociální orientaci dítěte sledují zejména dvě základní dimenze rodičovského chování, a to dimenzi vyjadřující *citový vztah k dítěti (láska – trestání)* a dimenzi zachycující *způsob usměrňování, řízení dítěte*

(závislost – nezávislost). Jako důležitá se jeví zejména ***emocionální dimenze*** výchovného působení, která zahrnuje výchovné prostředí poskytující dítěti dostatek lásky, náklonnosti, opory a bezpečí. Zdůrazňuje se také účinnost *induktivního výchovného působení*, které směřuje k uvědomění si emotivních důsledků chování na jiné, což vede k internalizaci sebekontroly a rozvíjení schopnosti empatie.

Novější výzkumy v oblasti prosociálního chování naznačují, že samotný způsob podmiňování není pro morální a sociální zralost dítěte tak důležitý, jako *celková psychosociální atmosféra v rodině*, ve které panují prvky intenzivní komunikace s dítětem s jasnými kognitivními a emocionálními argumenty (Koubeková, 1995).

Ve výzkumné studii se zabývám vlivem rodinného prostředí na prosociálnost dítěte staršího školního věku. Období staršího školního věku, časově lokalizovaného mezi 11. a 15. rokem, časově koresponduje s první fází dospívání – *pubescencí*.

V průběhu socializace si jedinec osvojuje mnoho norem (např. mám se chovat čestně, pomáhat jiným apod.), jejichž dodržování je spojeno se sociálním souhlasem, nedodržování pak s nesouhlasem až trestem. V souvislosti s motivací prosociálního chování se pak uvádějí především dvě normy, a to *reciprocita* a *sociální odpovědnost.* M. Hoffman (1982) uvádí, že pro období dospívání je charakteristické 4. stadium vývoje prosociálního chování nazvané *zobecněné empatické reagování, prosociální chování.* Dospívající uvažuje abstraktněji, je schopen empatie s obecnějšími podmínkami jiných lidí a dokáže reagovat na vážné situace, do kterých se dostal jednotlivec či skupina lidí .

Cíle výzkumné studie

Cíle výzkumné studie jsem orientovala především na analýzu celkové psychosociální atmosféry v rodině a výchovných postupů uplatňovaných rodiči, které přispívají k rozvoji vyšší míry prosociální orientace u dítěte:

1. Podrobně zmapovat rodinné prostředí jako významný determinující faktor při utváření, rozvíjení a ovlivňování prosociální orientace dítěte a ověřit tak údaje o vlivu rodinného prostředí na prosociální orientaci dítěte uváděné v odborné literatuře.
2. Analyzovat konkrétní výchovné přístupy rodičů, které ovlivňují prosociální orientaci dítěte staršího školního věku.
3. Zachytit psychosociální atmosféru v rodině a její vliv na vývoj morální a sociální zralosti dítěte.
4. Na základě výzkumných zjištění formulovat praktická doporučení o možnosti rozvíjení prosociálního chování dítěte staršího školního věku v rámci rodinné výchovy.

Na základě studia dostupné odborné literatury a poznatků výzkumných studií zabývajících se vlivem rodinného prostředí na prosociální orientaci dítěte jsem vyslovila následující **výzkumné hypotézy:**

H_1: V hodnocení rodinného prostředí budou u skupiny dětí s vyšším skóre prosociálnosti signifikantně vyšší hodnoty v subškále soudržnost.

H_2: V hodnocení rodinného prostředí budou u skupiny dětí s vyšším skóre prosociálnosti signifikantně vyšší hodnoty v subškále expresivnost.

H_3: V hodnocení rodinného prostředí budou u skupiny dětí s vyšším skóre prosociálnosti signifikantně nižší hodnoty v subškále konfliktovost.

H_4: Otec bude svým výchovným působením signifikantně více ovlivňovat míru prosociální orientace u dívky než u chlapce.

H_5: Matka bude svým výchovným působením signifikantně více ovlivňovat míru prosociální orientace u chlapce než u dívky.

H_6: Výchovné působení rodičů bude signifikantně více ovlivňovat míru prosociální orientace dívek než chlapců.

Výzkumný projekt má těžiště v kvantitativním přístupu. V jeho rámci však byla realizována i doplňující kvalitativní sonda do vybraných rodin, kde dítě vykazuje vyšší míru prosociálního chování. Tato doplňující kvalitativní studie si klade za cíl blíže prozkoumat, upřesnit a doplnit zjištění získaná v kvantitativní části výzkumného projektu.

Zkoumaný soubor a použité metody

Zkoumaný soubor *kvantitativní části výzkumného projektu* tvoří 234 žáků 7.- 8. ročníků dvou základních škol v Olomouci, z toho je 113 dívek a 121 chlapců. Průměrný věk žáků je 13,1 roků (12 až 15 let).

Výběrový soubor pro doplňující *kvalitativní sondu* tvoří deset rodin. Šest zkoumaných rodin je čtyřčlenných, jedna rodina je pětičlenná, dvě rodiny jsou tříčlenné a jedna je dvoučlenná. Z deseti vybraných zvýšeně prosociálně orientovaných dětí jsou čtyři chlapci a šest dívek ve věku 13 až 15 let (čtyři z nich navštěvují 8. ročník ZŠ a šest z nich 7. ročník ZŠ).

Metodologický rámec *kvantitativní části výzkumného projektu* tvoří testová baterie sestavená ze čtyřech testových metod. K měření úrovně prosociálního chování jsem použila dvě metodiky, a to ***Dotazník prosociálních tendencí DX*** G. Bianchiho (1985) a dotazník ***„Child Altruism Inventory“ (CAI)***, autorů Hing Keung Ma a Man Chi Leung (1991).

Na zachycení výchovných přístupů jsem použila dotazník rodičovského chování Cornellské univerzity ***„Parental Behavior Questionnaire“ (PBQ)*** autorů U. Bronfenbrennera, E.C. Devereuxa a R.R. Rodgerse (1969), který prostřednictvím 14 proměnných a 3 faktorů umožňuje zkoumat dítětem percipované výchovné praktiky rodičů. Interakční charakteristiky vztahů v rodině jsem sledovala pomocí ***Škály rodinného prostředí*** autorů M. Hargašové a T. Kollárika (1986), která mapuje atmosféru rodiny vyjádřenou vztahovými dimenzemi, dimenzemi osobnostního růstu a dimenzemi udržování rodinného systému.

Vzhledem k charakteru mé práce jsem volila v *kvalitativní části výzkumné studie* převážně metody používané ve výzkumu rodin. Za těžiskovou se dá považovat *metoda návštěvy v rodině*. Při výzkumu jsem dále využila další metody klinické – především pak polostrukturovaný rozhovor a přímé participantní pozorování, které byly doplněny testovou dotazníkovou metodou ŠRP. Údaje, které jsem získala prostřednictvím rozhovorů a pozorování , jsem dále zpracovávala pomocí *kvalitativní analýzy dat*.

Výsledky a diskuse

Míra prosociální orientace měřená Dotazníkem prosociálních tendencí byla zaznamenána signifikantně vyšší u skupiny dívek než u skupiny chlapců (z = 2,549791, p = 0,010779). Uvedený rozdíl je signifikantní na hladině významnosti 0,05 (p < ,05000). Rovněž pak míra prosociální orientace měřená dotazníkem CAI byla opět signifikantně vyšší u skupiny dívek než u skupiny chlapců na hladině významnosti p < ,00100 (z = 5,417543, p =0,000000). Tato výzkumná zjištění korespondují s údaji uvedenými v odborné literatuře, které naznačují, že v míře prosociální orientace existují určité mezipohlavní rozdíly, přičemž dívky se jeví být prosociálnějšími než chlapci (Koubeková, 1995).

Vliv výchovných přístupů rodičů na utváření prosociální orientace dítěte

Podíl konkrétních výchovných praktik na utváření prosociální orientace dětí jsem určovala na základě korelační analýzy mezi jednotlivými proměnnými a faktory dotazníku PBQ a mírou prosociální orientace dítěte zjišťovanou Dotazníkem prosociálních tendencí. Výsledky realizované výzkumné studie naznačují určité mezipohlavní rozdíly nejen v míře prosociálnosti (viz. výše), ale jisté odlišnosti jsem zjistila i v účincích výchovného působení rodičů na prosociálnost dívek a chlapců.

V tabulce č. 1 jsou uvedeny korelace mezi prosociálními tendencemi u skupiny chlapců a skupiny dívek a jednotlivými proměnnými a faktory dotazníku PBQ (verze pro otce), v tabulce č. 2 pak korelace mezi prosociálními tendencemi u skupiny dívek a skupiny chlapců a jednotlivými proměnnými a faktory dotazníku PBQ (verze pro matku). Signifikantní korelace jsou vyznačeny červeně a jsou všechny statisticky významné na hladině významnosti 0,05 (*).

Předpokládala jsem, že u dívek zaznamenám vyšší počet signifikantních korelací a tedy větší vliv výchovného působení rodičů na prosociálnost děvčat (viz hypotéza H_6). Tento předpoklad se mi však nepotvrdil. Naopak, vyšší počet signifikantních korelací zaznamenaný u skupiny chlapců tedy svědčí o vyšším vlivu výchovného působení rodičů na prosociálnost chlapců. Toto konstatování se vztahuje především na trestající, odmítající, ale i na laskavé, emocionálně pozitivní a starostlivé, ochraňující chování nejen matky, ale i otce. Zdá se tedy, že ***chlapci ve starším školním věku reagují na negativní, ale i pozitivní projevy rodičů citlivěji a jejich prosociální orientace je tedy zmiňovanými výchovnými přístupy rodičů ovlivňována daleko intenzivněji než u dívek.*** Domnívám se, že vysvětlení těchto rozdílu lze spatřovat v časněji nastupujícím období dospívání u dívek. Souběžně probíhající změny tělesné, psychické a sociální nastupují totiž v období dospívání u dívek o 1 – 2 roky dříve (Langmeier, Krejčířová, 1998). Tato akcelerace vývoje u dospívajících dívek vede k časnějšímu nástupu procesu pubertální emancipace, která bývá doprovázena orientací na jiné sociální skupiny, než je rodina. Domnívám se proto, že prosociálnost dospívajících dívek staršího školního věku je zřejmě ve větší míře podporovaná širším sociálním prostředím, kamarády, vrstevníky a jinými dospělými vzory než je tomu u vrstevnické skupiny chlapců.

Dále jsem předpokládala, že pro prosociální zaměřenost dítěte budou důležitější a efektivnější vztahy mezi rodičem a dítětem opačného pohlaví (viz. hypotéza H_4, H_5). Výsledky studie potvrdily pouze předpoklad (viz. hypotéza H_5), že ***matka, která častěji poskytuje emocionálně pozitivní podněty a posílení, zdůvodňuje svá rozhodnutí a projevuje vůči***

synovi starostlivé a ochraňující chování, výrazněji přispívá k prosociálnosti svých synů než svých dcer. Ve vztahu otec – dcera se mi tato tendence statisticky nepotvrdila, neboť jsem zde zaznamenala pouze jednu signifikantní korelaci ($p < ,05000$). Otec, který projevuje vůči svému synovi laskavé, starostlivé a ochraňující chování a zdůvodňuje svá disciplinární opatření, tak výrazněji přispívá k prosociálnosti svých synů než dcer.

Tab. č. 1: Korelace PBQ – otec a prosociální tendence

PBQ – proměnné rodičovského chování	Otec	
	Dívky (N=111)	Chlapci (N=119)
	R	R
1. Emocionálně pozitivní chování	0,13	0,17
2. Praktické pokyny, rady	0,07	0,15
3. Zdůvodňování disciplinárních opatření	0,17	0,20*
4. Pochvala	0,11	0,13
5 Tělesné tresty	0,09	-0,14
6. Odnětí výhod a práv	0,11	-0,04
7. Kárání	0,07	-0,00
8. Požadavky na výkon	0,06	-0,00
9. Zásadovost rodičovských očekávání	0,21*	0,14
10. Přísnost	0,14	-0,07
11. Odmítavé chování	0,02	-0,02
12. Shovívavé chování	-0,14	0,13
13. Vedení k samostatnosti	-0,81	0,64
14. Starostlivé, ochraňující chování	0,06	0,18*
I. Láska	0,15	0,20*
II. Trestání	0,09	-0,06
III. Požadování	0,18	0,01

Tab. č. 2: Korelace PBQ – matka a prosociální tendence

PBQ – proměnné rodičovského chování	Matka	
	Dívky (N=113)	Chlapci (N=120)
	R	R
1. Emocionálně pozitivní chování	0,04	0,23*
2. Praktické pokyny, rady	0,16	0,04
3. Zdůvodňování disciplinárních opatření	0,24*	0,21*
4. Pochvala	0,05	0,22*
5 Tělesné tresty	0,10	-0,14
6. Odnětí výhod a práv	-0,09	-0,15
7. Kárání	0,01	-0,16
8. Požadavky na výkon	-0,02	-0,13
9. Zásadovost rodičovských očekávání	0,20*	-0,16
10. Přísnost	0,13	-0,07
11. Odmítavé chování	-0,07	-0,20*
12. Shovívavé chování	0,03	0,00
13. Vedení k samostatnosti	0,08	0,09
14. Starostlivé, ochraňující chování	0,07	0,19*
I. Láska	0,15	0,22*
II. Trestání	-0,01	-0,21*
III. Požadování	0,15	-0,05

Souhrnná zjištění, která vyplynula z uvedené analýzy korelačních vztahů, nasvědčují tomu, že za nejúčinnější formy pozitivního výchovného působení v regulaci prosociálního chování lze považovat ***laskavé, akceptující, starostlivé a pomáhající chování rodičů, kteří dávají svým dětem najevo, že jsou tu pro ně, zdůvodňují svá disciplinární opatření a stanovují jasná výchovná pravidla a požadavky,*** které přispívají k tomu, že děti ví, co od nich rodiče očekávají a jak chtějí, aby se chovaly.

Interakční charakteristiky rodinného prostředí a jejich vliv na utváření prosociální orientace dítěte

Komplexnější pohled na složité interakční vztahy v rodině a jejich vliv na formování prosociálních rysů chování jsem získala pomocí Škály rodinného prostředí. Při této analýze jsem vycházela ze signifikantnosti rozdílů průměrných hodnot v jednotlivých subškálách a faktorech v extrémních skupinách s nízkým a vysokým skóre prosociálnosti (tab. 3).

Tab. č. 3: Průměrné hodnoty, standardní odchylky a významnost rozdílů mezi extrémními skupinami v jednotlivých subškálách rodinného prostředí

Dimenze rodinné atmosféry	ALTRUISMUS				
	Skupina dětí s nízkým skóre (N=24)		Skupina dětí s vysokým skóre (N= 41)		t-test
	AM	σ	AM	σ	
Vztahová dimenze:	15,58	2,26	15,90	2,76	0,48
Soudržnost	6,38	1,56	7,24	2,10	1,76
Expresivita	5,17	1,52	6,34	1,81	2,67**
Konfliktovost	4,04	2,29	2,32	2,43	-2,82**
Dimenze osobnostního růstu:	24,50	4,55	27,98	5,18	2,73**
Nezávislost	5,04	1,49	5,27	1,63	0,56
Orientace na úspěch	6,13	1,51	5,83	1,36	-0,81
Intelektuálně-kulturní orientace	3,08	1,56	4,83	2,13	3,50***
Aktivní rekreační orientace	4,67	2,41	5,98	1,94	2,40*
Morálně-světonázorová orientace	5,58	1,35	6,07	1,35	1,41
Dimenze udržování rodinného systému:	10,92	2,65	10,95	2,59	0,05
	5,54	1,64	6,41	1,52	2,17*
Organizace	5,38	1,84	4,54	1,96	-1,70
Kontrola					

Statistická významnost: * = p<0,05

** = p<0,01

*** = p<0,001

Předpokládala jsem, že skupina dětí s vyšší mírou prosociální orientace dosáhne signifikantně vyšších hodnot v subškále soudržnosti (viz. hypotéza H_1), avšak tato hypotéza se mi nepotvrdila. Skupina dětí s vysokým skóre prosociálnosti sice dosáhla vyššího průměrného skóre v této subškále než skupina dětí s nízkým skóre prosociálnosti, avšak tento rozdíl nebyl signifikantní. V subškále *expresivity* a *konfliktovosti* jsem zaznamenala vysoce signifikantní rozdíl mezi oběma extrémními skupinami (potvrzení hypotéz H_2 a H_3). ***Prosociální prvky chování se tedy formují v takové rodinné atmosféře, ve které panuje otevřenost a přímost, kde jednotliví členové rodiny mají možnost vyjadřovat své postoje, city či názory, projevují o sebe intenzivní zájem a navzájem se podporují.***

Rovněž se mi potvrdilo, že za velice negativní charakteristiku rodinného prostředí, která potlačuje prosociálnost členů rodiny, lze považovat zvýšený výskyt konfliktních interakcí v rodině.

Jako vysoce signifikantní se ukázala také ***dimenze osobnostního růstu***, která zahrnuje pět subškál – nezávislost, orientace na úspěch, intelektuálně-kulturní orientace, aktivně-rekreační orientace a morálně-světonázorová orientace. Podle zjištění této výzkumné studie byl zaznamenán velmi vysoce signifikantní rozdíl v průměrných hodnotách mezi extrémními skupinami v subškále *intelektuálně-kulturní orientace* a vysoce signifikantní rozdíl v subškále *aktivně-rekreační orientace*. Tyto dimenze zjišťují, do jaké míry se členové rodiny zabývají politickými, sociálními, intelektuálními a kulturními aktivitami a jak se rodina zapojuje do nejrůznějších rekreačních a sportovních aktivit.

Za významnou determinantu prosociálního chování lze na základě výzkumných zjištění považovat i jednu ze subškál ***dimenze udržování rodinného systému***, a to *organizaci*, která reprezentuje organizaci, pravidla a povinnosti rodinného soužití. Tato pravidla zahrnují i důležitý dynamický aspekt, neboť jejich uvědomění si či případná revize je významným předpokladem funkčnosti dané rodiny. V této dimenzi jsem rovněž zaznamenala signifikantní rozdíly mezi skupinami dětí s nízkým a vysokým skóre prosociálnosti.

V doplňující kvalitativní části výzkumné studie jsem použila tři klinické metody – *návštěvu v rodině, rozhovor a pozorování* a jednu metodu testovou – *ŠRP*. Takto koncipovaná kvalitativní část výzkumné studie, která mi umožnila porovnání výsledků z dotazníků, rozhovorů a pozorování, se ukázala být efektivní a přinesla nejen zajímavá doplňující a upřesňující zjištění, ale i nové poznatky o vlivu rodinného prostředí na utváření prosociální orientace dítěte.

Jak kvalitativní analýza rozhovorů s rodinami, tak kvantitativní i kvalitativní analýza ŠRP nasvědčuje tomu, že v rodinách se zvýšeně prosociálně orientovaným dítětem je značné množství času věnováno společnému aktivnímu trávení volného času. Tyto volnočasové aktivity plánuje rodina společně s přihlédnutím k individuálním potřebám jednotlivých členů rodiny. Domnívám se, že tento ***společně trávený čas podporuje nejen osobnostní růst jednotlivých členů rodiny, ale posiluje i rodinnou soudržnost a komunikaci a do určité míry je i odrazem funkčnosti rodiny.***

Zajímavým zjištěním v souvislosti s rozvojem prosociálního chování se mi jeví skutečnost, že 8 z 10 dětí z navštívených rodin má na starosti domácí zvíře, o které musí pravidleně pečovat. Zdá se tedy, že *péče o domácí zvířata* může být prostředkem, který pozitivně napomáhá rozvoji altruistických tendencí a pečovatelských schopností dítěte.

Nová zjištění přinesla i detailnější analýza dalších subškál dimenze osobnostního růstu ŠRP. Přestože v kvantitativní části výzkumné studie se mezi extrémními skupinami dětí s nízkým a vysokým skóre prosociálnosti neprokázal signifikantní rozdíl v určitých subškálách ŠRP, domnívám se, že ***k prosociálnosti dítěte přispívá i nižší zaměření rodiny na úspěch a cílené vedení dítěte k samostatnosti a podporování jeho autonomie*** . Rodiče po dětech nevyžadují, aby vše dělaly co nejlépe a snažily se za každou cenu uspět v určité činnosti, spíše je pro ně důležité, aby děti bavilo to, co dělají a měly tak z toho samy radost a mohly být se sebou spokojeny.

Tato zjištění korespondují s údaji uváděnými v odborné literatuře, že ***mezi osobnostní determinanty ovlivňující prosociální zaměření dítěte patří mj. i osobnostní zralost, sebedůvěra, nezávislost, pocit osobní hodnoty a také pocit, že mě ostatní mají v úctě a věří v mé schopnosti.***

Závěry

Má diplomová práce, z které tento článek vychází, přinesla nová zjištění a taktéž objasnění určitých souvislostí. ***U skupiny dívek byla zaznamenána signifikantně vyšší míra prosociální orientace než u skupiny chlapců***.

Vyšší počet zaznamenaných signifikantních korelací u skupiny chlapců svědčí o ***vyšším vlivu výchovného působení rodičů na prosociálnost chlapců***. Signifikantní korelace se pohybují od 0,18 do 0,24. Uvedená zjištění proto musí být posuzována opatrně.

Za nejúčinnější formy pozitivního výchovného působení v regulaci prosociálního chování lze tedy považovat ***emocionálně pozitivní, akceptující, starostlivé a pomáhající chování rodičů, kteří zdůvodňují svá disciplinární opatření a stanovují jasná výchovná pravidla a požadavky.***

Výsledky realizované výzkumné studie poukázaly také na to***,*** *že na rozvoji prosociální orientace dítěte se podílejí nejen vztahové dimenze a dimenze udržování rodinného systému, ale ve velké míře i dimenze osobnostního růstu.*

Prosociální prvky chování se formují především v takové rodinné atmosféře, ve které panuje ***otevřenost a přímost, kde jednotliví členové rodiny mají možnost vyjadřovat své postoje, city či názory, projevují o sebe intenzivní zájem a navzájem se podporují.***

Novým, zajímavým výzkumným zjištěním je skutečnost, že ***prosociání orientace dítěte je ve velké míře ovlivňována také zvýšenou orientací rodiny na společné aktivní a rekreační trávení volného času a na intenzivní zapojování se do různých intelektuálně-kulturních aktivit a záležitostí.***

Na základě výsledků kvantitativní a kvalitativní části realizované výzkumné studie jsem formulovala některá ***praktická doporučení*** pro rozvíjení prosociálního chování dítěte staršího školního věku v rámci rodinné výchovy, např.:

- Z hlediska výchovných stylů se jeví nejoptimálnějším *demokratický výchovný styl*, ve kterém vychovatel působí především *příkladem*, udílí méně příkazů a *podporuje iniciativu dítěte*. Partnerským přístupem vyjadřují rodiče *důvěru, že dítě udělá to nejlepší, co může, a to vzhledem ke svému věku a zkušenostem.*

- *Domlouvat a stanovovat výchovná pravidla a pravidla rodinného soužití ve spolupráci s dětmi.*

- Dbát na *dodržování stanovených dohod a pravidel*, které však není bezvýhradné, ale bere ohled na aktuální situaci, její okolnosti a možnosti dítěte.

- Usilovat o to, aby se děti pravidelně zapojovaly do *péče o domácnost*, udržovaly ve svých věcech pořádek a měly *jasnou představu o tom, jaké jsou jejich povinnosti.*

- V co největší míře uplatňovat výchovnou taktiku *vysvětlení, přátelskou domluvu, kárání* a k trestu přistupovat jako k poslední možné alternativě, *zdůvodňovat případná disciplinární opatření.*

- Věnovat zvýšenou pozornost *morální stránce různých událostí*, hovořit s dětmi o nich, zajímat se o názory dětí na dané skutečnosti a vysvětlovat dětem, co je „správné" a co nikoliv a proč tomu tak je.

- Snažit se *vést děti k tomu, aby otevřeně s rodiči hovořily o svých pocitech a být jim v tomto příkladem.*

- Vést děti k tomu, aby *respektovaly soukromí druhého, jeho osobní věci, potřeby, zájmy a právo na vlastní názor*.

Literatura

Bianchi, G. (1985). Pokus o zachytenie prosociálneho správania v školskej triede. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa,* 4, 319–329.

Brown, D., & Solomon, D. (1983). A Model for Prosocial Learning: An In-progress Field Study. In Bridgeman, D. L. (Ed.), *The Nature of Prosocial Development. Interdisciplinary Theories and Strategies.* New York: Academic Press.

Devereux, E. C., Bronfenbrenner, U., & Rodgers, R. R. (1969). Child Rearing in England and the United States. A Cross-national Comparison. *Journal of Marriage and the Family*, 2, 257–270.

Frey, D., & Greif, S. (Ed.). *Sozialpsychologie*. München: Weinheim.

Hargašová, M., & Kollárik, T. (1986). *Škála rodinného prostředí*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.

Hing Keung Ma, & Man Chi Leung (1991). Altruistic Orientation in Children. Construction and Validation of Child Altruism Inventory. *International Journal of Psychology*, 6, 745–759.

Hofman, M. L. (1982). Development of Prosocial Motivation: Empathy and Guilt. In Eisenberg, N. (Ed.), *The Development of Prosocial Behavior* (281–313). NY: Academic Press.

Koubeková, E. (1995). Vplyv rodinného prostredia na utváranie prosociálnej orientácie dieťaťa. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa,* 1, 111–115.

Langmeier, J., & Krejčířová, D. (1998). *Vývojová psychologie*. Praha: Grada.

Požár, L. (1990). *Morálny vývin postihnutých detí a mládeže*. Bratislava: UK.

Ridley, M. (2000). *Původ ctnosti*. Praha: Portál.

O autorce:
Mgr. Pavla Kaňkovská je absolventkou jednooborové psychologie na FF UP v Olomouci, v září 2006 ukončila studium učitelské způsobilosti. Zajímá se o pedagogicko-psychologické a školní poradenství, o psychologii rodiny a rodinnou terapii.

Kontaktní údaje:
e-mail: KankovskaPavla@seznam.cz
adresa: Fibichova 384, Zruč nad Sázavou 285 22

Kaňkovská, P. (2007). Vliv rodinného prostředí na utváření prosociální orientace dítěte staršího školního věku. *E-psychologie* [online], 1(1), 13-24. [cit. *vložit datum*]. Dostupný z WWW: <http://e-psycholog.eu/pdf/kankovska.pdf>.